

IŠ XX a. FILOSOFIJOS ISTORIJOS

S. JANKAUSKAS

IŠGELBĖTI TIESĄ: POZITYVISTINĖS FILOSOFIJOS VINGIAI

Šiuolaikinės gamtotyros pamatai padėti Renesanse. Būtent šiuo laikotarpiu, reformuojant dar antiką siekiančią matematinės astronomijos tradiciją, buvo iškelta gamtos matematinio modeliavimo idėja. Pratešdamas M. Koperniko bei J. Keplerio pastangas, šią idėją realizavo G. Galilėjus. Jo darbuose ryškėjant naujojo gamtos mokslo — matematinės fizikos kontūrams, reikėjo aptarti šio mokslo kultūrinį statusą. Normatyvinio kultūros matmens — vertybių tinklo, organizuojančio išsiskaidžiusią dėl specializacijos žmogiškąją veiklą į visumą — pagrindinius principus buvo išaiškinusi dar antikos idealistinė filosofija. Principas, arba vertybė, orientuojanti ir reguliuojanti pažintinę veiklą, buvo Tiesa. Tik veiklos rūšis, pagrindžianti (absoliučios) Tiesos pasiekiamumo galimybę, galėjo vadintis pažinimu ir būti kultūros dalimi. Gamtos reiškiniai idealistinėje filosofijoje nebuvo laikomi galutine tikrove. Pasak Platono, jie tebuvo tikrovės šešėliai. Jų tyrinėjimas negalėjo pretenduoti į Tiesą, o tik, pasak to paties Platono, „išgelbėti reiškinius“. Antikoje tokie tyrinėjimai galėjo būti toleruojami tik dėl to, kad ši epocha dar nebuvo sukonstravusi konkrečios kultūros sintezės. O viduramžiais, susiklosčius krikščioniškajai kultūros sintezei, gamtos tyrinėjimų kultūrinis parazitiskumas išryškėjo iš karto. Tuo ir galima paaiškinti nepakantumą tokiems tyrinėjimams viduramžiais. Tačiau jau tada, prasidėjus materialios kultūros — technikos intervencijai į gamtą, gamtos tyrinėjimų svarba ėmė tolydžiai augti. Kultūrinis jų nelegalumas tapo kliūtimi jų efektyvumui padidinti. Tačiau legalizuotis, t. y. tapti kultūros dalimi, gamtos tyrinėjimai galėjo tik pagrindus Tiesos pasiekiamumo galimybę. Taigi ir G. Galilėjui siekiant įteisinginti naująją mokslą, pirmiausia reikėjo pagrįsti jo pretenzijas į Tiesą. Su šiuo uždaviniu G. Galilėjus susidorojo, pirmasis logiškai pagrįsdamas gamtos matematinio modeliavimo galimybę¹. Matematiniam samprotavimui būdingą loginį būtinumą laikydamas bet kokio žinojimo tikrumo požymiu, G. Galilėjus galėjo manyti, kad kartu su gamtos matematinio

¹ Žr. *Cassirer E. Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit. Erster Band.*— Berlin, 1911, S. 387—396; *Husserl E. Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Philosophie.*— Haag, 1954, S. 20—58.

modeliavimo galimybe jis įrodė ir tikro gamtos pažinimo galimybę. Tačiau formaliai pagrįsti autonomiško gamtos pažinimo galimybę nepakako, kad matematinis gamtos mokslas realiai įsitvirtintų kultūroje. Renesanso, kaip ir viduramžių, gyvenimo pulsą vis dar reguliavo krikščionybė, disponavusi, be kita ko, ir pažinimo monopolium. Pažinimas čia reiškė jau gatavo pažinimo rezultato — šventraščio — aiškinimą. Toks pažintinis uždavinys ir lėmė tai, kad pažinimo metodu čia tapo istoriškai pirmoji deklaratyvioji aiškinimo forma — Aristotelio silogistika, taip pat tai, kad viduramžių mokslas buvo beveik išimtinai mokyklinio arba scholastinio pobūdžio. Tuo tarpu naujasis mokslas visai kitu metodu — matematinėmis teorijomis kreipiamu eksperimentavimu — siekė pažinti gamtą. Kadangi ir Šventojo rašte buvo užuominų apie gamtos sąrangą, tai, kultūriškai įteisindamas naująją mokslą, G. Galilėjus privalėjo ne tik nurodyti papildomo autonomiško gamtos pažinimo poreikį, bet ir pagrįsti tokio pažinimo rezultatų vertę. G. Galilėjus nekvestionavo Šventojo rašto teisingumo, bet atkreipė dėmesį į ypatingą jo paskirtį. Šventasis raštas, jo nuomone, turįs garantuoti „minios sveikatą“, t. y. normalų visuomenės sambūvį. Kad jo nurodymai pasiektų ir famsiausių minios sluoksnius, jis parašytas metaforine kalba. Taigi jame dievo žodis išsakytas netiesiogiai, ir dėl to tenka jį interpretuoti. Na o interpretuojant galima ir klysti. Konstatavęs Šventojo rašto pažintinį ribotumą, G. Galilėjus kaip tikslesnį, taigi ir tikresnį dievo žodžio pažinimą pasiūlė matematinį gamtos mokslą. Juk gamta taip pat kyla iš dievo žodžio ir yra „skrupulingiausia jo įsakymų vykdytoja“. Ji tesirūpina „niekada neperžengti jai nustatytų dėsnių ribų, ir jai visai nesvarbu, ar jos paslaptingos priežastys ir veikimo būdai atsiskleis žmogui ar ne“². Kitaip tariant, gamtoje dievo žodis išsakytas grynu pavidalu. Todėl „tais gamtos pasireiškimais (gli effetti naturali), kuriuos prieš akis atskleidžia nuovokus patyrimas (la sensata esperienza) ar nustato būtini samprotavimai (le necessarie dimostrazioni), jokiū būdu negalima abejoti dėl to, kad Rašte būtų vietų, žodžiais tariamai sakančių ką kita“³. Viduramžiškoje „dviejų tiesų“ teorijoje, atskyrusioje teologijos ir filosofijos sferas, paskutinis žodis ginčytinuose klausimuose priklausė teologijai. Galilėjiškajame šios teorijos variante, kaip matyti, šis santykis tarsi apverčiamas. Įžvelgdamas naujojo gamtos mokslo matematiniam tikslumui jo pažintinį pranašumą Šventojo rašto atžvilgiu, G. Galilėjus ne tik reikalauja šiam mokslui autonomijos, bet netiesiogiai ir pirmumo teisės interpretuojant Šventąjį raštą. Ir nors Šventojo rašto autoritetas dar nekvestionuojamas, aišku, kad, paliekant gamtos mokslo autonomiškumo prielaidą, nuo Šventojo rašto interpretavimo iki jo revizijos tik vienas žingsnis. Tereikėjo I. Niutono darbuose matematiniam gamtos mokslui „atsistoti ant savo kojų“, ir šis žingsnis buvo padarytas. Jį žengė švietėjai. Gamtamoksline kritika jie ne tik privertė

² Galilei G. Lettera a don Benedetto Castelli.— In: Galilei G. Sensate esperienze e certe dimostrazioni. Bari, 1961, p. 103.

³ Ten pat, p. 104.

suabejoti pažintiniu Šventojo rašto turiniu, bet, pagrečiui platindami naujojo mokslo rezultatus, ruošė sąlygas pakeisti religiją šiuo mokslu ir funkciškai. Juk kartu su G. Galilėjumi tarus, kad gamta ir Šventasis raštas savo turiniu sutampa, aišku, kad naujasis gamtos mokslas tuo mastu, kuriuo jis pažįsta gamtą, iš principo gali pakeisti Šventąjį raštą ir garantuojant „minios sveikatą“. Vienintelė papildoma sąlyga — padaryti šio mokslo rezultatus pasiekiamus visuotiniam supratimui. Švietėjams bent jau iš dalies realizavus pastarąją sąlygą, G. Galilėjaus samprotavimuose implicitiškai slėpėjusios kultūrinės naujojo mokslo pretenzijos galėjo būti pateiktos atvirai. Įvertinusi gamtos mokslo socialinio autoriteto permainas jo pažintinių užmojų šviesoje, taigi susiformavusi kaip savotiška šio mokslo ideologija, tokias pretenzijas išsakė pozityvistinė filosofija.

Pozityvistinė filosofija reziūmavo gamtos mokslo kovos dėl pripažinimo pergalingą baigmę. Ankstesnė į šį mokslą orientuota filosofija dar sprendė uždavinį, kurį jai buvo palikęs G. Galilėjus, t. y. mėgino pagrįsti autonomiško (vien žmogaus vykdomo) gamtos pažinimo galimybę. Įvertinant G. Galilėjaus nurodytą gamtos mokslo autonomiškumo sąlygą — absoliučios tiesos pažintinį idealą, šis uždavinys buvo įsisąmonintas kaip reikalavimas nustatyti absoliučiai tikro gamtos pažinimo garantijas. Nors naujųjų amžių filosofijos bandymai surasti tokias garantijas nenusisėkė, ir į juos reziūmavusio D. Hiūmo skeptizicmo ugnį pakliuvusį gamtos mokslą I. Kantas išgelbėjo, palikdamas jam tik formalų tikrumą, vis dėlto paties mokslo raida rodė ką kita. Jo pasiekimai, pirmiausia I. Niutono teorija, kėlė tokio tikrumo išpūdį, kad, nepaisant šio mokslo pažintinių idealų teorinės krizės, jo socialinis autoritetas tolydžio vis augo. Ir XIX a. pradžioje pozityvizmo tėvas O. Kontas deklaravo matematinio gamtos mokslo pažintinį pranašumą prieš visas lig tol pasireiškusias pažinimo formas (pasak jo paties, prieš religinį ir metafizinį mąstymą). Kadangi gamtos mokslo tikrumas rodėsi akivaizdus ir praktiškai jau nekėlė abejonių, tai gnoseologines problemas pakeitė kultūrologinės. Juk tarus, kad gamtamokslinis mąstymo būdas yra pranašiausias iš visų ligi tol istoriškai pasireiškusių, natūralu buvo reikalauti, kad jis įsitvirtintų visose mąstymo sferose. Būtent šį uždavinį kėlė ir mėgino spręsti O. Kontas.

O. Kontas neabejojo gamtotyros rezultatais, tačiau negalėjo ignoruoti ir jos pažintinių idealų teorinės krizės. Kompromisinį sprendimą O. Kontas surado apribodamas naujojo mokslo pažintinę sritį. Žmogiškoji dvasia, jo požiūriu, negali pažinti „vidinių reiškinių priežasčių“ ir šia prasme absoliučių tiesų, bet turi tenkintis tuo, kad nustato „jų tikruosius dėsnius, t. y. nekintančius jų sekos ir panašumo ryšius“⁴. Taip tarus, minėta krizė galėjo pasirodyti tariama, t. y. dėsinga baigme, mėginant pagrįsti nepamatuotas pažintines ambicijas. Nors absoliučios tiesos žmogui ir nepasiekiamos, tačiau „reiškinių dėsnius“, O. Konta nuomone, žmogus gali pažinti visiškai tikrai. Tereikia, kad jis vadovautųsi pozityviu metodu, t. y. teorinius samprotavimus grįstų „gerai nustatytais faktais“. Neabejodamas

⁴ Comte A. Cours de philosophie positive.— Paris, 1907, vol. 1, p. 3.

dėl gamtotos rezultatų pažintinės vertės, O. Kontas nenagrinėjo taip paviršutiniškai suprasto jos metodo prielaidų, bet manė esant jį pakankama garantija bet kokių reiškinių dėsniams absoliučiai tikrai pažinti. Tarus, kad pozityvaus, t. y. besivadovaujančio pozityviu metodu mokslu rezultatai yra absoliučiai tikri, išplaukė išvada, kad jie yra ir savaime vertingi arba pozityviai reikšmingi žmogui. Todėl O. Kontas galėjo teigti, kad „visi (pozityvūs mokslai, t. y. jų turinys.— S. J.) yra vienodai reikšmingi žmogui laimei“⁵. Iš to savo ruožtu plaukia išvada, kad pozityvus mokslas turi tapti naujos auklėjimo sistemos, taigi ir kultūros, pamatu, pakeisdamas čia jo paties diskredituotas žemesnės pažintinės vertės, taigi ir abejotino pozityvaus reikšmingumo žmogui, religinio ir metafizinio mąstymo apraiškas. Tokią kultūrinę funkciją pozityvus mokslas gali atlikti tik tapęs universaliu. Todėl pirmasis, arba specifinis, uždavinys, išskylan- tis pozityvistinei filosofijai,— pritaikyti gamtotyroje jau įsitvirtinusių pozityvų metodą ir socialinių reiškinių tyrimui arba, įvertinant pozityvaus metodo pažintinę orientaciją, sukurti „socialinę fiziką“. Tačiau ir visuoti- nai įsitvirtinęs pozityvus mokslas negali savaime tapti pozityvios auklė- jimo sistemos pamatu. „Dėl nepaprastai didelės specializacijos ir pernelyg didelės izoliacijos, dar būdingos tam būdai, kuriuo mes kultivuojame ir suvokiame mokslus <...>, toks auklėjimas neįmanomas ir netobulas“⁶. Todėl antrasis ir pagrindinis uždavinys, kurį turi išspręsti pozityvistinė filosofija,— tai suvienyti pozityvų mokslą. Paskutiniajame uždavinyje ne- abejotinai slypėjo O. Kontu užmojis ir formaliai organizuoti mokslą kaip dvasinę kultūrą. Juk tik pati būdama vieninga, t. y. organizuota vertybių hierarchija, tokia kultūra gali atlikti integracinę funkciją, idealiai, kon- krečios veiklos prasmės nuoroda gražindama žmogui praktiškai prarastą universalumą. Kaip G. Galilėjui gamta (pačia plačiausia prasme, taigi įskai- tant ir žmogų) buvo tapati savo turiniu Šventajam raštui, taip ir O. Kontui „visų mūsų tyrimų objektas (buvo.— S. J.) vienas“⁷. Laikantis tokio „na- tūralistinio“, socialinių reiškinių specifika ignoruojančio požiūrio, pozi- tyvus mokslas, nepaisant faktiško jo išsibarstymo pagal specializacijas, buvo vieningas „iš prigimties“. Tarus kartu su O. Kontu, kad dėl savo rezultatų absoliutaus tikrumo pozityvus mokslas yra ir tiesiogiai reikš- mingas žmogui, siekiant sukonstruoti jo pagrindu naują kultūrą, terei- kėjo išreikšti tą jo „prigimtinių“ vieningumą. O tam pakako „reziumuoti ir tarpusavyje suderinti įvairių pažinimo sričių nusistovėjusius (absoliu- čiai tikrus.— S. J.) ir vienalyčius (gautus vadovaujantis tuo pačiu pozi- tyviu metodu.— S. J.) rezultatus, pateikiant juos kaip vieno ir to paties kamieno šakas“⁸.

Apribojus pozityvaus mokslo pažintines ambicijas ir būtent pašalinus iš jo tyrimo sferos klausimus apie visatos ir istorijos kilmę bei galutinę

⁵ Ten pat, p. 14.

⁶ Ten pat, p. 23.

⁷ Ten pat, p. 24.

⁸ Ten pat, p. 13.

paskirtį, šio mokslo turinys, stokodamas tokių svarbių vertybių, tegalėjo būti striuku kultūros pakaitalu. Todėl nenuostabu, kad, ko gera, ši trūkumą apčiuopęs, O. Kontas savąją „pozityvią filosofiją“ užbaigė „žmonijos religija“, t. y. kartu su atgyvenusia pozityvizmo požiūriu religinio mąstymo apraška gražindamas į šią filosofiją tai, ko negalėjo kompensuoti pozityvus mąstymas. Šis O. Konto filosofijos vidinis priestaragingumas tik simptomiškai išreiškė kultūrologinį jo filosofijos nepakankamumą. Reali grėsmė šia filosofija išsakytoms pozityvaus (gamtotyrinę metodiką absoliutinančio) mokslo kultūrinėms pretenzijoms iškilo tada, kai paskesnės mokslo raidos įvykiai sužadino abejones šios filosofijos prielaidomis.

XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje gamtotyroje prasidėjo revoliucija. Ji privertė peržiūrėti daugelį, kaip ligi tol atrodė, tikrų klasikinės fizikos sąvokų, o kartu atskleidė dar R. Dekarto suformuluotų žinojimo intuityvaus tikrumo kriterijų nepakankamumą. Keičiant susikompromitavusias sąvokas naujomis, bent jau jų autoriams negalėjo nekristi į akis, kad tos sąvokos yra individualaus žmogiškojo proto kūrybos produktai. Dėl šių išvadų galutinai nublanko dar G. Galilėjaus iškeltos gamtos mokslo pretenzijos į absoliučiai tikrą žinojimą ir iškilo šio mokslo sąvokų pažintinės vertės problema. Su pastarąja problema dar prieš šimtmetį, kaip jau buvo minėta, buvo susidūręs I. Kantas, taipogi akcentavęs konstruktyvų pažinimo pobūdį. Tačiau jis įvertino konstruktyvumą pažinime tik formaliu arba rūšiniu jo aspektu, t. y. matė toki konstruktyvumą tik reiškinių apdorojime teoriniais būdais, pačius būdus laikydamas nekontingenciniais ir bendra žmogiškosios prigimties dalimi. Todėl I. Kantas, nors ir suabejojęs pažintine gamtos mokslo rezultatų verte, dar galėjo palikti jiems formaliai absoliutų pobūdį, o kartu išsaugoti vis dar absoliutų, kad ir sterilizuotą, pažintinį idealą. Tačiau, paaiškėjus, kad sąvokos yra individualaus žmogiškojo proto konstruktai ir neturi jokios savaiminės tikrumo garantijos, pretenzijos į bet koki absoliutumą gamtos pažinime neteko prasmės. Suabsoliutinę išryškėjusį individualaus konstruktyvumo (laisvės) pažinime momentą, konvencionalistai padarė išvadą, kad tiek mokslo sąvokos, tiek iš jų sukonstruotos teorijos tėra daugiau ar mažiau patogūs reiškinių aprašymai, galiojantys pagal susitarimą (konvenciją). Tai, gi, konvencionalistų požiūriu, absoliučios tiesos pažintinis idealas prarado bet koki realumą (netgi laplasišką galimybę būti pasiektas iš principo). Pritariant konvencionalistų išvadoms, būtų tekę pripažinti, kad net ir O. Konto apribotoje srityje, t. y. tyrinėjant tik „reiškinių dėsnius“, pozityvus mokslas negali pasiekti absoliutaus tikrumo. Kadangi mokslo autonomiškumą pabrėžiančiam O. Kontui absoliutus mokslo rezultatų tikrumas buvo jų pozityvaus reikšmingumo žmogui sąlyga, tai kartu su absoliučiu tikrumu mokslo rezultatai būtų praradę ir savaiminį vertingumą. O tai reikštų, kad mokslo rezultatų vertė (jei šie apskritai turi ją) yra nulemta išorinių mokslo atžvilgiu veiksnių. Perkėlus šią išvadą į kultūros plotmę, būtų tekę pripažinti, kad mokslas negali būti naujos kultūros pagrindas, bet pats turi būti pajungtas kitam kultūros dariniui. Tačiau, išjudinus ankstyvesnį

kultūros pagrindą (religiją), trauktis atgal jau nebuvo galima. Maža to, po XIX a. paskutiniajame trečdalyje įvykusio mokslo suartėjimo su technika ypač išaugęs jo socialinis autoritetas, atrodė, drauste draudė abejoti mokslo kultūriniu kompetentingumu. Todėl, neperžiūrint mokslo autonomiškumo prielaidos, kelias iš susidariusios situacijos tebuvo vienas — reabilituoti mokslo kultūrinės pretenzijas, pademonstruojant jo rezultatų absoliutumą kokia nors prasme galimybę. Kitaip tariant, sukonstruoti poziciją, ignoruojančią mokslo rezultatų pažintinės vertės problemą. Šiuo keliu ir pasuko naujasis pozityvizmas, paėmęs daugumą O. Konto prielaidų bei iš jų plaukiančių uždavinių. Devalvavusi mokslo sąvokų pažintinę vertę, konvencionalistinė kritika nepalietė O. Konto nurodytos pozityvaus mąstymo garantijos — patyrimo. O. Kontas nebuvo griežtai aptaręs nei patyrimo sąvokos, nei juo besiremiančio pozityvaus metodo. Todėl mokslo pagrindų krizę buvo galima manyti esant pozityvaus metodo nerūpestingo taikymo padariniu. Patikslinus patyrimo sąvoką ir sugriežtinus pozityvų metodą, buvo galima tikėtis grąžinti mokslo sąvokoms ir teorijoms tą absoliutų tikrumą, kurį jos buvo beprarandančios. Būdą patyrimo sąvokai patikslinti dar XIX a. pabaigoje buvo pasiūlęs E. Machas.

Anksti apčiuopęs gamtos mokslo pagrindų krizės požymius, E. Machas diagnozavo ją kaip mokslo užterštumą metafizinėmis, t. y. patyrimu nepagrįstomis sąvokomis. Tokios sąvokos, E. Macho nuomone, trukdė vaisingai mokslo plėtotei ir dėl to turėjo būti pašalintos iš jo turinio. Tokiam uždaviniui atlikti E. Machas pasiūlė „elementų“ hipotezę, kuria psichologiškai apibrėžęs patyrimo sąvoką jis ketino revizuoti mokslo turinį. Neneigdamas, kad jo hipotezė gali turėti įtakos ir filosofijai, E. Machas šios įtakos rezultatų plačiau neaptarė. Neopozityvizme kaip tik jie ir atsidūrė dėmesio centre. Kryptį E. Macho hipotezės filosofinei interpretacijai buvo nužymėjęs dar R. Avenarijus.

Priešingai E. Machui, R. Avenarijaus nedomino vidinės mokslo problemos. Spekuliatyvios (metafizinės) filosofijos krizės sąlygomis jam rūpėjo pagrįsti mokslinės filosofijos galimybę, t. y. nurodyti pažinimo objektą, kurio nenagrinėtų specialieji mokslai, bei aptarti to objekto mokslinio pažinimo sąlygas. Mokslinio pažinimo paskirtimi laikydamas galimybę aprėpti sąvokomis (begrifflich zu machen) įvairiose patyrimo srityse aptinkamus reiškinius, filosofijos mokslo patirtį R. Avenarijus matė tokio patyrimo visumos arba pasaulio mąstyme. Kitaip negu O. Kontas, jis nemanė, kad tokiam filosofijos tikslui realizuoti pakanka apibendrinti specialiųjų mokslų rezultatus. Matyt, nesėkmes psichologiškai interpretuojant I. Kanto apriorines proto sąvokas įvertinęs⁹, R. Avenarijus pažiūrėjo į kategorijas kaip į „antropomorfinių apercepcijų“, arba teorinių nuostatų, užteršiančių patyrimą papildomais elementais, atmainą. Kadangi specia-

⁹ Bene ryškiausias tokios interpretacijos pavyzdys, užkliuvęs R. Avenarijui, buvo J. Fryzo „Naujoji, arba antropologinė, proto kritika“ (*Fries J. Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft.*— Berlin, 1828, Bd. 1—3).

lieji mokslai nekritiškai naudojami tomis sąvokomis, tai jų rezultatai negalėjo būti empiriškai grynai ir šia prasme visiškai tikri. Konstatavęs, kad mitologinės priemonės iš patyrimo jau pašalintos, o antropopatinės — jau šalinamos, R. Avenarijus, jo nuomone, pirmasis iškėlė uždavinį pašalinti iš patyrimo turinio „apriorinių proto sąvokų priedėlių“ ir taip gauti „κατ'εξοχην gryną patyrimą“¹⁰. I. Kanto filosofija pasirodė esanti neišbaigta, ir R. Avenarijus ėmėsi ją pratęsti „Grynojo patyrimo kritika“, kurioje aptarė sąlygas „grynajam patyrimui“ gauti. „Grynasis patyrimas“ R. Avenarijui nebuvo savitiksliis dalykas, bet turėjo tapti pamatu „žmogiškajai (žmogiškai pažįstamo.— S. J.) pasaulio sąvokai“ konstruoti. Išnagrinėjęs tokios sąvokos konstravimo prielaidas, R. Avenarijus galiausiai reziūmavo, kad ši sąvoka turi tapti „patvarios (moksliškai pagrįstos.— S. J.) pasaulėžiūros (Weltanschauung) branduoliu“¹¹. Perkėlus šiuos samprotavimus į kultūrologinę plotmę, turėtų būti aišku, kad galutinis R. Avenarijaus filosofinių ieškojimų tikslas buvo nurodyti sąlygas, kurias patenkindamas mokslinis mąstymas galėtų tapti naujos kultūros pagrindu.

R. Avenarijus manė, kad „grynąjį patyrimą“ galima pasiekti psichologine analize, t. y. išskiriant pojūčių turinyje nekintančius ir toliau neskaidomus pojūčių atomus. Kadangi E. Macho hipotezė, atrodo, tenkino šią sąlygą, tai visai natūralu, kad į ją, nepaisant jos autoriaus intencijų, galėjo būti pažiūrėta kaip į konkretų mėginimą realizuoti R. Avenarijaus kultūrologinį sumanymą. Bet pastarasis neopozityvizme kurį laiką liko šėšelyje, nes neopozityvizmo genezės metu dominavo negatyvus tikslas pašalinti iš mokslo turinio metafizines priemaišas. E. Macho hipotezė siūlė psichologinį kelią tokiam tikslui realizuoti. Tuo tarpu neopozityvizmas jau orientavosi į spėjusią pademonstruoti savo rekonstrukcines galimybes naująją logiką. Todėl neopozityvizme E. Macho hipotezė ir ja grindžiamas mokslo redukcijos planas turėjo neišvengiamai keisti savo pavidalą. Juk griežtai laikantis loginio požiūrio negalima išeiti už teiginių analizės ribų, taigi ir pasiekti pojūčių. Todėl juslinę „elementų“ bazę neopozityvizmas turėjo pakeisti logiškai pasiekiamų faktinių teiginių baze¹², psichologinį atomizmą — loginis atomizmas. B. Raselui bei L. Vitgenšteinui ontologiškai pagrindus faktinių teiginių (naujo „elementų“ atitiktens) bazės galimybę, buvo reabilituotos mokslo absoliutinės pretenzijos, ir loginiai empiristai vėl galėjo (tiesa, nauju pagrindu) iškelti kontiškąją mokslo suvienijimo arba pavertimo kultūra programą¹³. Reali-

¹⁰ Zr. Avenarius R. Philosophie als Denken der Welt gemäß dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses.— Berlin, 1917, S. 39.

¹¹ Zr. Avenarius R. Der menschliche Weltbegriff.— Leipzig, 1912, S. 272—273.

¹² Tai, kad loginis empirizmas vis dėlto iš pradžių mėgino realizuoti savo verifikacinę programą fenomenalistinės redukcijos forma, yra jo nenuoseklumo požymis, be kita ko, patvirtinantis jo giminybę su empiriokriticizmo filosofija.

¹³ Pasak O. Noirato, „vieningo mokslo“ (Einheitswissenschaft) uždavinys buvo iškeltas, siekiant sukurti „mokslinę pasaulio sampratą“. Pastaroji turėjo pakeisti visas ligtolines „pasaulėžiūras“ ne kaip nauja „pasaulėžiūra“, bet kaip „mokslas be pasaulėžiūros“. Zr. Neurath O. Soziologie im Physikalismus.— Erkenntnis, 1932, Bd. 2, Hf. 5/6, S. 394.

zuodami šią programą, loginiai empiristai privalėjo, pirma, išskirti mokslo turinyje absoliučią „patyriminę bazę“ ir, antra, pasinaudojant šia baze, revizuoti likusią „teorinį“ mokslo turinį. Įvertinant prielaidą apie tokios bazės tikrumą, antrasis uždavinys reiškė reikalavimą verifikuoti mokslo turinį, t. y. palikti jame tik „empiriškai reikšmingas“ (empiristų akimis, gnoseologiškai reikšmingas) arba tik tokias sąvokas, kurias galima redukuoti į bazės elementus. Logiškai tyrinėjant pažinimo rezultatus, greitai paaiškėjo, kad tokio tyrinėjimo metu susiduriama ne su „objektais“ ir „faktiniais turiniais“ (Sachverhalten), bet su žodžiais ir teiginiais. Todėl pojūčių analizė neopozityvizme pakeitė kalbos analizę, o mokslo suvienijimo uždavinys virto reikalavimu sukonstruoti universalią mokslo kalbą. Tokia kalba turėjo suvienodinti specialiųjų mokslų tyrimo objektų aprašymus, taigi garantuoti visiems jiems bendrą patyriminę (faktinių teiginių) bazę ir ją remiantis juos suvienyti¹⁴. Tačiau loginių empiristų pastangos realizuoti verifikacinę mokslo suvienijimo programą nebuvo apvainikuotos sėkme. Galų gale ir jiems patiems tapo aišku, kad ir absoliučiai tikra empirinė mokslo bazė, ir universali mokslo kalba tėra niekuo nepagrįstos proto užgaidos. Šios išvados nebuvo „atradimas“ net patiems loginiams empiristams. O joms gauti nebuvo būtina daugiau negu dešimtmetį vykdyti specialius tyrinėjimus, bet, kaip pademonstravo K. Popperis, pakako nuoseklaus loginio mąstymo. Loginių empiristų nenuoseklumas tampa žymiai suprantamesnis, pripažįstant jų ir apskritai pozityvistinės filosofijos „ideologinį“ sąlygotumą kultūrologinėmis prielaidomis. Juk teorinis mąstymas gali išsivaduoti nuo tam tikrų prielaidų tik padarydamas jas tyrinėjimo objektu. Priešingu atveju tos prielaidos, probleminėje situacijoje padiktuodamos sprendimo kryptį, ima kontroliuoti ribotai reflektivaus mąstymo eigą. Taip atsitiko ir loginiams empiristams. Anti-metafizine nuostata izoliavęsi nuo kultūrologinių prielaidų, ilgai negalėjo išsivaduoti iš tų prielaidų „priežiūros“. Tolesnė loginio empirizmo evoliucija tik patvirtina taip suprantamą šios filosofijos „ideologiškumą“.

Nepavykus gražinti mokslo sąvokoms absoliutaus tikrumo, loginiai empiristai mėgino išgelbėti bent jau dalinį jų tikrumą. Penktajame mūsų amžiaus dešimtetyje loginių empiristų lyderis R. Karnapas pradėjo „teorinių sąvokų“ patvirtinimo „empiriniais faktais“ teorijos paieškas. Tikėdamasis sukonstruoti procedūrą, kuri leistų absoliučiai tiksliai nustatyti mokslo rezultatų „patyriminės atramos laipsnius“ (degrees of evidential support), R. Karnapas tarėsi tęsiasi pradinę, tiesą, kiek atpalaiduotą programą¹⁵. Iš tikro probleminė slinktis buvo kur kas radikalesnė. Nagrinėti patvirtinimo problemą — reiškė tyliai pripažinti mokslo rezultatų pažintinės vertės problemą. Kultūrologinės problemos sprendimas tada jau nė-

¹⁴ Žr. Carnap L. Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft.— Erkenntnis, 1932, Bd. 2, Hf. 5/6, S. 435.

¹⁵ Plg. „fizikalizmas (vieningas mokslas.— S. J.) vis dar laikomas galimu <...>, netgi kur kas labiau įmanomu ir artimesniu, negu atrodė prieš 30 metų“ (Carnap R. The methodological character of theoretical concepts.— In: Minnesota Studies in the philosophy of science. Minneapolis, 1956, vol. 1, p. 75).

ra akivaizdus, ir ši problema turi būti bent jau laikinai atidėta. Verifikacinė programa dar tiesiogiai sprendė kultūrologinę problemą, patvirtinimo procedūros paieškos — tik metodologinę, t. y. vidinę mokslo problemą. Juk mokslo rezultatų patvirtinimo laipsnis arba įvertinimas gali būti tiesiogiai reikšmingas tik kaip orientyras, mokslininkui pasirenkant perspektyvesnę tyrimo kryptį. Metodologines patvirtinimo procedūros implikacijas, kreipusias prie mokslo dinamikos analizės, palaipsniui išsąmonino ir patys loginiai empiristai¹⁶. Tai išplaukė ir iš šios procedūros konstravimo vidinės logikos.

Patvirtinimo procedūrą loginiai empiristai iš pat pradžių siejo su tikimybių teorija. Todėl tokios procedūros įteisinimas jiems reiškė loginį tikimybės pagrindimą. Tuo tarpu K. Popperis dar 1934 m. buvo atkreipęs dėmesį į tai, kad tapatinti kokios nors hipotezės „patyriminės atramos laipsnį“ su jos logine tikimybe nėra pagrindo ir kad tarp šių dydžių greičiau galioja atvirkštinė priklausomybė¹⁷. Vis dėlto, neatsisakydamas tikimybiškai įvertinti mokslo rezultatų tikrumo ir susidurdamas su sunkumais, R. Karnapas buvo priverstas modifikuoti pradinę patvirtinimo procedūros sampratą¹⁸ ir dėl to dar labiau nutolti nuo kultūrologinės problemos. Paskutinioji mokslo rezultatų įvertinimo charakteristika, ties kuria apsisuto R. Karnapas,—„racionalus lažybų koeficientas“ jau buvo veikiausiai pragmatinė, o ne gnoseologinė. Ji ne tiek matavo pažintinę tų rezultatų vertę, kiek išreiškė praktinį subjekto interesą jų atžvilgiu. Jau nekalbant apie tokias charakteristikos tikimybinių pasvėrimo problemas¹⁹, R. Karnapo pasirinkta žinių vertinimo kryptis, kaip vėliau paaiškėjo, buvo iš principo neperspektyvi.

Pritempti patvirtinimo procedūrą prie tikimybių teorijos R. Karnapui pavyko tik apribojus tos procedūros taikymo sferą konkrečiais teiginiais. Taip į patvirtinimo procedūros prielaidas įsibrovė požiūris, kad mokslo rezultatų įvertinimas nepriklauso nuo funkcionuojančių teorijų²⁰. Pačiam R. Karnapui tokia prielaida buvo tuo labiau priimtina, nes atitiko dar verifikacinei programai būdingą redukcinį požiūrį į teoriją, t. y. požiūrį, kad teorija neturi autonominės pažintinės vertės. Toks požiūris leido ignoruoti teorijų kaitos reiškinį ir tikėtis verifikacinėje programoje išgelbėti mokslo rezultatams absoliutų tikrumą, o patvirtinimo teorijoje bent jau absoliučiai (galutinai) nustatyti jų „empirinio tikrumo“ laipsnį. Tačiau jau iš pačių loginių empiristų samprotavimų aiškėjo, kad redukcinis požiūris į teorijas nepamatuotas. Šis požiūris rėmėsi absoliučios

¹⁶ Plg. „Jos (patvirtinimo procedūros.— S. J.) funkcija — tik pateikti aiškesnį (pasirinkimo.— S. J.) situacijos vaizdą, pademonstruojant, kiek įvairias hipotezes patvirtina patyrimas“ (*Carnap R. Inductive logic and science.— Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences. 1953, v. 80, p. 196*).

¹⁷ Žr. *Popper K. Logik der Forschung.— Wien, 1935, S. 200—203.*

¹⁸ Žr. *Lakatos I. Changes in the problem of inductive logic.— In: Lakatos I. (eds.) The problem of inductive logic. Amsterdam, 1968, p. 321—339.*

¹⁹ Žr. Ten pat, p. 357—361.

²⁰ Žr. Ten pat, p. 350—351.

„empirinės bazės“ prielaida. Šioji, kaip jau minėta, patiems loginiams empiristams jau buvo tapusi problemiška ir vertė juos kartas nuo karto tikslinti „empirinio reikšmingumo“ kriterijų. R. Karnapas dar 1956 m. pripažino, kad šio kriterijaus negalima apibrėžti ignoruojant postulatus, kuriais pateikiama teorija. O tai, jo paties nuomone, reiškė, kad „radikalių mokslo sistemos revoliucijų“ metu „empirinio reikšmingumo“ kriterijus turi keistis²¹. Bet toks kintantis kriterijus jau nebegali atlikti jam numatytos kultūrologinės funkcijos — griežtai nubrėžti mokslo ribų. Vis dėlto tęsiant jo paieškas, jau būtina nagrinėti ir mokslo dinamikos ypatumus.

Kita vertus, pripažinti, kad „empirinio reikšmingumo“ kriterijus priklauso nuo funkcionuojančių teorijų, reiškia bent jau nominaliai neigti patį kriterijų. Paliekant jam vien gnoseologinę prasmę, tektų padaryti išvadą, kad R. Karnapas jau ir teorijoms pripažino autonominę, neredukuojamą ir empirinę, pažintinę vertę. O iš čia savo ruožtu išplaukė, kad empirinis matas yra per siauras išmatuoti pažintinę mokslo rezultatų vertę, ir turi būti papildytas specifiniais teorinio mąstymo vertinimo kriterijais. Natūralu tikėtis aptikti tokius kriterijus, analizuojant teorijų kaitos mechanizmą. Taigi ir konstruojant mokslo rezultatų patvirtinimo arba, imant plačiau, įvertinimo procedūrą, taip pat jau buvo būtina analizuoti ir mokslo dinamikos ypatumus.

Loginio empirizmo programos spragose išryškėjusios naujos — mokslo dinamikos — problemos patiems loginiams empiristams galėjo pasirodyti šalutinės, t. y. tokios, kurias išsprendus, būtų galima rutulioti galbūt kiek modifikuotą, bet iš esmės tą pačią programą. Tuo tarpu nagrinėjant šias problemas žymiai vaisingesniu K. Poperio požiūriu, jos ne tik įgavo savarankišką prasmę, bet ir leido žymiai adekvačiau įsisąmoninti mokslo rezultatų pažintinės vertės problemą.

Nepaisant kai kurių sąlyčio taškų su loginiais empiristais, K. Popperis vis dėlto ėjo kitu keliu. Jis priėmė kai kurias amžiaus pradžios konvencionalistų išvadas, tarp jų ir išvadą apie absoliutaus žinojimo idealo iliuziškumą²². Kaip tik dėl to K. Popperis jau savo filosofinių ieškojimų pradžioje turėjo susidurti su mokslo rezultatų pažintinės vertės problema. Tačiau iš pradžių, matyt, neįvertinęs kultūrologinio šios problemos horizonto, jis priėmė konvencionalistų išvadą kaip pozityvų rezultatą²³, reikalaujantį peržiūrėti ligtolinę pažinimo teoriją. Konvencionalistinių išvadų akivaizdoje kartu su mokslo absoliutinių pretenzijų pagrindinėjimo uždaviniais nereikšmingu tapo ir ligtolinis, savo ištakomis dar antiką siekęs bei ypač naujaisiais amžiais suklestėjęs tokio pagrindimo būdas — genetinis pažinimo aiškinimas, arba gnoseologinis psychologizmas. Kadangi K. Popperis, likdamas ištikimas empiristinei tradicijai, tapatino

²¹ Carnap R. Methodological character of theoretical concepts, p. 50—51.

²² Plg. „Senasis mokslo idealas — absoliučiai tikras žinojimas pasirodė esąs tik stubas“ (Popper K. Logik der Forschung.— Wien, 1935, S. 208).

²³ Plg. „Mūsų mokslas nėra joks žinojimas; nei tiesa, nei tikimybė jam nepasiekiamos“ (Ten pat, p. 207).

ši būdą su indukcijos metodu, tai, sukritikavęs pastarojo prielaidas, jis galėjo atsiriboti tiek nuo psychologizmo, tiek nuo jam giminingos mokslo redukcijos idėjos. Tarus, kad mokslo rezultatai pažintinės vertės neturi, vis dėlto reikėjo dar paaiškinti, kodėl jie galioja, t. y. tam tikrais laikotarpiais yra laikomi „tikrais“. Todėl K. Poperiui psichologines žinių kilmės, arba atradimo, konteksto problemas pakeitė loginiai žinių galiojimo, arba patvirtinimo, konteksto klausimai. Griežtas loginio požiūrio laikymasis apribojo K. Poperiui tyrinėjimo sferą pažintinio turinio teoriniais ryšiais. Išliekant empiristu, čia buvo galima surasti tik vieną žinių galiojimo pagrindą, o būtent: faktinius teiginius. Teorinių žinių patvirtinimo, arba verifikavimo, empirinėmis idėja K. Poperiui buvo nepriimtina kaip jo sukritikuoto indukcinio metodo atmaina. Tačiau buvo likusi dar viena galimybė kontroliuoti mokslo rezultatus — paneigti, arba falsifikuoti, teorines žinias empirinėmis. Ji K. Poperiui ir tapo pagrindu konstruojant naują mokslo metodą. Pačią mokslo metodo, arba normatyvinės metodologijos, idėją K. Poperiui irgi „padiktavo“ išvada apie absoliučios tiesos pažintinio idealo nepagrįstumą. Kartu su šiuo idealu mokslas ir apskritai pažinimas prarado orientaciją. Jos nebuvo galima vienareikšmiškai nustatyti tiriant istoriją, nes, sukompromitavus indukcijos metodą, tokio tyrimo rezultatai prarado tikrumą. K. Poperiui tokia išvada reiškė, kad mokslas tikslas tegali būti individualios nuostatos (Festsetzung), arba apsisprendimo, rezultatas. Laisvai pasirinkus mokslo tikslą, po to jau reikia formuluoti taip suprantamos mokslinės veiklos taisykles, arba normas, kurios garantuotų to tikslo realizavimą. Todėl K. Poperiui pažinimo teorija tapo tyrimo logika, arba mokymu apie metodą. Galutinis jos tikslas buvo sukonstruoti kokia nors prasme optimalų mokslo metodą. Pirmaisiais mūsų amžiaus dešimtmečiais pozityvistinėje filosofijoje dominavęs dar E. Macho iškeltas uždavinys — pašalinti iš mokslo turinio metafizines priemaišas, matyt, ir lėmė tai, kad K. Poperis pasirinko falsifikacijos taisyklę savo mokslo metodo pagrindu. Tiesa, blaiviau įvertinęs situaciją, K. Poperis, priešingai negu loginiai empiristai, jau nekėlė uždavinio įveikti metafiziką, manydamas ją esant bent jau psichologiškai būtiną. Siūlydamas teorinių teiginių falsifikavimo empiriniais savybę moksliskumo kriterijumi, jis tereikalavo atskirti mokslą nuo metafizikos. Nors ir, kaip jau buvo minėta, K. Poperis iš pradžių ignoravo mokslo rezultatų pažintinės vertės problemos kultūrologinį matmenį, tačiau šis laisvo nuo metafizikos mokslo reikalavimas, matyt, rėmėsi kaip tik to matmens nuojauta. Juk pripažįstant metafizikos vaisingumą moksle, toks reikalavimas vargu ar pateisinamas tikslais, neperžengiančiais mokslo ribų. Tuo tarpu bandant išgelbėti mokslo kultūrinės pretenzijas, gryno, arba tobulo, mokslo reikalavimas visai pamatuotas. Ignoruojant vertybinį mokslo pagrindų krizės aspektą, mokslo kultūrinės kompetencijos problema tegalėjo būti užgriebta tik jos paviršiumi, t. y. kaip mokslo užterštumo nemokslinėmis ar, absoliutinant mokslo pažintines galias,— jį diskredituojančiomis priemaišomis. Sprendimas tokiu atveju trivaliai aiš-

kus — išgryninti mokslą: arba pašalinant nepageidaujamas priemaišas iš jau istoriškai susiklosčiusio mokslo turinio, arba imantis priemonių atseitės mokslo grynumui laiduoti. Tačiau būdamas pakankamas paviršinės problemos sprendimu, jis negalėjo nebūti ribotas realios problemos atžvilgiu. Kad ir koks būtų grynas ir tobulas mokslas, nesusietas su vertybine epochos struktūra, jis yra kultūriškai nelegali veikla ir gali būti toleruojamas tik kaip žaidimas. Šią tiesą palaipsniui įsisažmonino ir K. Popperis. Apie tai byloja jo pastangos susieti savo siūlomą mokslo žaidimą su pažintiniu Tiesos idealu. Kaip reikalavo jo pasirinkta pozicija, K. Popperis pirmiausia privalėjo pasirinkti mokslo tikslą, o po to konstruoti metodą jam realizuoti. Betgi iš tikro K. Popperis pasielgė atvirksčiai. Išsiaiškinęs logiškai galimą teorinių teiginių kontrolės empiriniais būdą — falsifikaciją, jis sukonstravo mokslo metodą ir tik po to mėgino pateisinti pastarąjį, aptardamas jo privalumus iškilusiems uždaviniais spręsti. Iš anksto nefiksavęs „savo mokslo“ tikslo, K. Popperis paskui galėjo keisti jo interpretacijas. Dar „Tyrimo logikoje“ pabrėždamas falsifikacinio metodo sąlygojamą „savo mokslo“ dinamiškumą, K. Popperis visai nepama-tuotai toje knygoje užimtos pozicijos atžvilgiu tvirtino, kad mokslininką tokį daro „beatodairiškas, nepaliaujantis tiesos ieškojimas“²⁴. Griežtai loginio požiūrio besilaikančiam K. Popperui tiesa tegalėjo turėti prasmę tik ją logiškai apibrėžus. „Tyrimo logikoje“ K. Popperis tokiu apibrėžimu dar nedisponavo, todėl minėtas jo teiginys geriausiu atveju tegalėjo tu-rėti metaforos prasmę. Paskesnėje K. Popperio intelektualinėje evoliucioje, nueinant į antrąjį planą atsiribojimo nuo metafizikos uždaviniais, negatyvius jo mokslo įprasminimus pakeitė pozityvūs. Pastaruosius vai-nikavo panašumo į tiesą (verisimilitude) idėja, kurią K. Popperis pasiūlė kaip tiesos pažintinio idealo pakaitalą. Remdamasis A. Tarskio seman-tiniu tiesos apibrėžimu²⁵, jis pasiūlė kriterijus mokslinių teorijų teisingam ir klaidingam turiniui įvertinti. Šių turinių pagrindu K. Popperis sukonstravo tikimybiškai apskaičiuojamą dydį²⁶, kuris turėjo pakeisti absoliučios tiesos vaiduoklį praktiškai pasiekiamu jo pakaitalu²⁷. Panašumo į tiesą idėja — tai nedviprasmiškas K. Popperio mėginimas įprasminti „savąjį mokslą“ kaip pažinimą, taigi integruoti jį į kultūrą. Intuityviai nujaus-damas Tiesos vertybės integracinę funkciją ir todėl neatmesdamas jos, bet siūlydamas menką jos pakaitalą, K. Popperis neapsižiūrėjo, kad Tiesos vertybė atlieka tokią funkciją tik apibrėžtoje kultūros struktūroje. O tai reiškia, kad, siūlant tos vertybės pakaitalą, būtina pateikti ir atitinkamą kultūros sampratą. To nepadarius, į naująjį idealą orientuota veikla ir toliau lieka beprasmiškas žaidimas. K. Popperio kritikams pademonstravus panašumo į tiesą vidinį prieštarumą, paaiškėjo, kad šis konstruktas iš principo negali atlikti naujo pažintinio idealo vaidmens.

²⁴ Popper K. Logik der Forschung, S. 209.

²⁵ Žr. Tarski A. Logic, Semantics, Metamathematics.— Oxford, 1956.

²⁶ Žr. Popper K. Objective Knowledge.— Oxford, 1972, p. 22—57.

²⁷ Plg. „Mokslas niekada nekelia sau vaiduokliško tikslo pateikti galutinius ar bent tikėtinus atsakymus“ (Popper K. Logik der Forschung, S. 209).

Susiejęs savąjį mokslo modelį su pažintiniu tikslu, K. Poperis privalėjo pademonstruoti, kaip jo „moksle“ toks tikslas realizuojamas. Štai kodėl, perėjus nuo metodo konstravimo prie jo įprasminimo, K. Poperis neišvengiamai turėjo susidurti su žinojimo augimo problema. Likdamas ištikimas loginiam požiūriui, K. Poperis privalėjo pasilikti „trečiajame pasaulyje“, taigi jame nagrinėti ir tik ką paminėtą problemą. Betgi šiame deontiškai tobulame, nuo realių pažinimo vyksmo sąlygų izoliuotame pasaulyje žinojimo augimo problemos sprendimas buvo iš anksto padiktutas. Žinojimo augimas čia tegalėjo reikštis tik kaip tolygus kokios nors epistemologiškai interpretuotos kiekybinės charakteristikos didėjimas. Taigi, norint išspręsti žinojimo augimo problemą, pakako nurodyti tokią kiekybinę charakteristiką bei papildyti „trečiojo pasaulio“ dėsnių sąrašą taisykle, reikalaujančia garantuoti tos charakteristikos didėjimą. Kaip tik dėl to, matyt, nujausdamas ir todėl pabrėždamas žinojimo augimo problemos svarbą, jos sprendimui pats K. Poperis skyrė visai mažai dėmesio.

Tuo tarpu nuosaikesniems K. Poperio sekėjams pritaikius jo mokslo modelį istorijai, žinojimo augimo problema įgavo realų pagrindą. Kartu su pačia problema nekritiškai perėmus ir jos sprendimo formą, postpozityvistams iškilo apologetinio pobūdžio uždavinys: struktūriškai rekonstruoti mokslo raidą kaip nuolatinį žinojimo augimą. Nors „empirinė bazė“ postpozityvistams jau buvo tapusi problema, išliekant empirinėje tradicijoje, kito žinojimo pagrindo surasti nebuvo galima²⁸. Todėl pademonstruoti žinojimo augimą pagaliau reikė rekonstruoti mokslo istorijoje empirinio augimo (faktų gausėjimo) galimybę. Prasidėję istorijos tyrinėjimai gana greitai privertė suabejoti keliamo uždavinio realumu. Susidūrę su sunkumais gretinant viena kitą keičiančias mokslines teorijas, taigi ir jų terminais aprašomus faktinius turinius, dalis postpozityvistų (tarp jų P. Fejerabendas bei T. Kunas) iš karto rezignavo. Užuoat konstatavę empirinio kriterijaus ribotumą tiriant žinojimo augimą, jie buvo linkę abejoti pačia žinojimo augimo galimybe. Tuo tarpu minėtus sunkumus ignoravęs I. Lakatas nustatė faktinio turinio tolydumo, arba perimamumo, sąlygas viena kitą keičiančioms teorijoms ir, atrodė, jau buvo beįveikias žinojimo augimo problema. Tačiau, P. Fejerabendui nurodžius kelis teorijų kaitos istorinius precedentus be empirinio augimo²⁹, tapo aišku, kad sumanymas paaiškinti mokslo raidą kaip nuolatinį empirinį augimą yra istoriškai nepamatuotas. Patiems postpozityvistams, sprendusiems žinojimo augimo problemą po mokslo istorijos racionalios rekonstrukcijos priedanga, ši nesėkmė reiškė, kad mokslo istorija nėra visiškai racionali (logiška), o kita vertus, kad netgi racionalią jos dalį galima

²⁸ Plg. „Mes negalime išvengti „empirinės bazės“ problemos, jei norime mokytis iš patyrimo“. (Lakatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes.— In: Lakatos I., Musgrave A. (eds.) Criticism and the Growth of Knowledge, Cambridge, 1970, p. 131).

²⁹ Žr. Fejerabend P. Die Wissenschaftstheorie — eine bisher unerforschte Form des Irrsinns? — In: Fejerabend P. Ausgewählte Schriften. Braunschweig, 1978, Bd. 1, S. 302—304.

rekonstruoti laipsniškai. Nutolę nuo savo problematikos istorinių ištakų ir orientuodamiesi į formalų jos aspektą, postpozityvistai nesugebėjo tinkamai įvertinti savo nesėkmės masto, o todėl galėjo tartis tęsią tą pačią racionalios rekonstrukcijos programą.

Įvesdamas kai kurias naujoves, degeneruojančią „racionalios rekonstrukcijos“ tyrimo programą bandė pagyvinti V. Štegmuleris. Pasitelkęs Dž. Snydo³⁰ išplėtotą, o savo ištakomis siekiančią A. Supesą bei Dž. Makinsį³¹, matematinės fizikos aksiomatizavimo metodiką, V. Štegmuleris sukonstravo struktūrinį mokslo modelį, integruojantį daugumą ligtolinių postpozityvistinės mokslo filosofijos pasiekimų aiškinant mokslo procesą. Principinis V. Štegmulerio „struktūrinės teorijų sampratos“ (strukturealistische Auffassung von Theorien) skirtumas, palyginti su iki tol vyravusia postpozityvistinėje mokslo filosofijoje nuostata, yra tas, kad į teoriją čia žiūrima ne kaip į teiginių sistemą, bet kaip į matematinę struktūrą. Taigi čia struktūriškai realizuojamas dar loginio empirizmo evoliucijoje (kaip išvados apie stebėjimo teorinį sąlygotumą sekmuo) išsikristalizavęs požiūris, kad, tyrinėjant mokslą, aiškinimo vienetu turėtų būti ne pavieniai teiginiai, bet ištisa teorija ar net stambesnė teorinė konstrukcija, pavyzdžiui, mokslinė tyrimo programa ar mokslinio mąstymo paradigma. Būdami tos nuomonės, mokslo istorikai, tarp jų ir T. Kunas, atskleidė nemaža naujų mokslo raidos ypatumų, žymiai praplėtusių mokslo vaizdą. Tačiau dauguma tų ypatumų buvo užfiksuoti intuityviai, taigi palikti be paaiškinimo. Susidūręs su sunkumais juos logiškai rekonstruojant *mikro* (teiginių) analize, V. Štegmuleris pabandė tai padaryti *makro* (teorinių struktūrų) analize. Jis formalizavo ir tuo pačiu sugriežtino kai kurias iš iki tol gana palaidai vartotų sąvokų, pavyzdžiui, patyrimo teorinio sąlygotumo sąvoką, taip pat įvedė kai kurias naujas sąvokas, pavyzdžiui, disponavimo teorija sąvoką. Paskutiniąją sąvoką įvertinama dar T. Kuno pastebėta aplinkybė, kad mokslinės teorijos realiai funkcionuoja ne fiktyviame „trečiajame pasaulyje“, bet yra vystomos konkrečių mokslinių bendrijų konkrečiais istoriniais laikotarpiais. K. U. Mulėnui iš dalies formalizavus šią sąvoką³², V. Štegmuleris įžiūrijo galimybę išplėsti logiškai rekonstruojamą mokslo sritį struktūriškai traktuojamu pragmatiniu mokslo dinamikos aspektu ir sukurti *sistemingą pragmatiką* (systematische Pragmatik)³³. V. Štegmuleris paaiškino („racionaliai rekonstravo“) didžiąją dalį T. Kuno atskleistų mokslo dinamikos ypatumų, be kita ko, nurodydamas perspektyvą ir problemoms, išskylančioms gretinant viena kitą keičiančias teorines konstrukcijas, spręsti. Skrupulingai išanalizavęs savo pirmtakų pasiekimus ir nesėkmes konstruo-

³⁰ Sneed J. The Logical Structure of Mathematical Physics.—Dordrecht, 1971.

³¹ Mckinsey J. C. C., Sugar A. S., Suppes P. Axiomatic Foundations of Classical Mechanics.—Journal of Rational Mechanics and Analysis, vol. 2, 1953, p. 253—272.

³² Žr. Mowlines C. U., Sneed J. Patrick Suppes Philosophy of Physics.—In: Bogdan Radu J. (eds.) Patrick Suppes. Dordrecht, 1979, p. 59—91.

³³ Žr. Stegmüller W. Wissenschaft als Sprachspiel.—In: Stegmüller W. Neue Wege der Wissenschaftsphilosophie. Berlin, 1980, S. 87—103.

jant mokslo raidos modelius, V. Štegmiuleris, pritardamas P. Fejerabendui, konstatavo, kad jų užmojai racionaliai rekonstruoti mokslo dinamiką buvo nerealūs³⁴. Tačiau skirtingai nuo P. Fejerabendo, V. Štegmiuleris vis dėlto manė, kad mokslo istorijos rekonstrukcija struktūriniais modeliais turi prasmę. Atsisakęs P. Fejerabendo sukompromituotos normatyvinės metodologijos idėjos³⁵, jis bandė įprasmiti šios filosofijos rekonstrukcines pastangas istorinio precedento nuoroda. Pastebėjęs, kad aiškinti pažinimo vyksmą reiškia vykdyti jau antrinį pažinimą, arba *antrinę racionalizaciją*³⁶, bei nurodęs, kad aristoteliškoji logika davė pradžią tokio pobūdžio pažintinei veiklai, V. Štegmiuleris tarėsi įteisinęs tiek savo, tiek apskritai postpozityvistinės mokslo filosofijos ieškojimus. Tačiau, kaip pastebėjo kandusis P. Fejerabendas, šlieti šią filosofiją prie Aristotelio nėra visai pamatuota. Juk Aristotelio, taip pat jau minėto E. Macho „antrinė racionalizacija“ turėjo pozityvių padarinių pačiame mokslo vyksme; to, deja, negalime pasakyti apie išoriškai nevaisingus postpozityvistinės mokslo filosofijos rezultatus³⁷. Pritariant P. Fejerabendui, galima būtų tik pridėti, kad pats mėginimas įprasmiti postpozityvistinės filosofijos ieškojimus tik patvirtina prielaidą apie jos „ideologinį“ sąlygotumą kultūrologinėmis prielaidomis. Juk konkretus, tam tikromis prielaidomis besiremiantis mąstymas, susidūręs su sunkumais, gali juos įveikti peržiūrėdamas savo prielaidas ir tęsdamas ieškojimus naujų prielaidų diktuojama kryptimi. Dėl ribotos nuostatos negalint to padaryti, taigi negalint pakeisti ir ieškojimų krypties, belieka viena — peržiūrėti ieškojimų prasmę.

Nagrinėjant žinojimo augimo problemą jos istorinių ištakų, t. y. XIX a. pabaigos—XX a. pradžios mokslo pagrindų krizės, fone, tiek jos empirinio sprendimo kelias, tiek jame ištikusį nesėkmę įgauna visai kitą prasmę. Žinojimo augimo problema logiškai išplaukė iš mokslo rezultatų pažintinės vertės problemos, iškilusios minėtos krizės metu. Juk atsisakant pretenzijų į absoliutumą bet kokia prasme, taigi atsisakant ir žinojimo absoliutaus pagrindo paieškų, mokslo rezultatai gali būti pasverti tik santykiškai, t. y. vieni kitų atžvilgiu³⁸. Įvertinus šią aplinkybę, mokslo rezultatų pažintinės vertės problema konkretizuojasi, virsdama žinojimo augimo problema. Kitaip tariant, norint pagrįsti pažintines mokslo pretenzijas, būtina pademonstruoti žinojimo santykinio augimo galimybę jame. Neopozityvistai, „nuaiškinę“ mokslo rezultatų pažintinės vertės prob-

³⁴ Plg. „Perprasti mokslinį racionalumą turėtų būti ne mažiau sunku, negu sukonstruoti adekvatų atomo modelį ar pateikti neprieštarinę metamatematikos sistemą“ (Stegmüller W. *Theorienstrukturen und Theoriendynamik*.—Heidelberg, 1973, S. 299).

³⁵ Plg. Vienintelis metodologinis reikalavimas, kurio privalo laikytis filosofai, skamba taip: „Nenurodinėk specialistams (specialių mokslų atstovams.—S. J.), ką daryti!“ (Ten pat, p. 310).

³⁶ Ten pat, p. 7.

³⁷ Fejerabend P. *Changing Patterns of the Reconstruction*.—*British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 28, 1977, p. 362.

³⁸ Plg. „Vienintelis žinojimo pamatas yra jo paties vystymasis“ (Geymonat L. *Paradossi e rivoluzioni*.—Milano, 1979, p. 119).

lemą absoliučios „empirinės bazės“ prielaida, žinoma, negalėjo susidurti su žinojimo augimo problema. Tuo tarpu K. Popperis, iš karto išsizadėjęs absoliutaus žinojimo iliuzijų, neišvengiamai turėjo aptarti ir žinojimo augimo problemą. Štai kodėl, krintant loginio empirizmo akcijų kursui, t. y. aiškėjant absoliučios „empirinės bazės“ prielaidos nepagrįstumui, pagrečiui turėjo kilti K. Popperio filosofinių ieškojimų vertė. Septintajame mūsų amžiaus dešimtmetyje žinojimo augimo problema daugiausia K. Popperio pastangomis jau buvo postpozityvistinės filosofijos dėmesio centre. Šią problemą sprendžiamas, bene toliausiai nuėjo istorine linkme K. Popperio idėjas plėtojęs I. Lakatas. Jis pademonstravo, kad R. Karnapo mėginimai empiriškai įvertinti mokslo rezultatus buvo nerealūs ir kad, padarius įvertinimą priklausomą nuo teorijų, patvirtinimo problema virsta žinojimo augimo problema. Šią išspręsti savo ruožtu galima tik sukonstravus mokslo plėtotės teoriją³⁹. I. Lakatas pasiūlė tikrai vaisingą tokio pobūdžio teoriją, vadinamąją mokslinių tyrimo programų metodologiją, tačiau žinojimo augimo problemas vis dėlto neišveikė. Nors jis ir tvirtino, kad „teorijos yra mokslo plėtotės varikliai“⁴⁰, taigi įvertino teorijų svarbą žinojimo augimui, tačiau, matuodamas žinojimą, liko empiristu. Ir natūralu, kad daugiausia, ką jis galėjo padaryti, tai tik atskleisti empirinio kriterijaus ribas vertinant žinojimo augimą ir būtent atskleisti, kad šis kriterijus gali atlikti tokią funkciją tik žinojimo tolydumo ribose. Iš tikro, pripažįstant patyrimo sąlygotumą teorijomis, absoliutinti empirinio augimo kriterijų nėra jokie pagrindo. Todėl, nepaisant visų savo privatumų, ir V. Štegmulerio „struktūrinis požiūris“ bent jau tol, kol jis siejamas su šiuo kriterijumi, dar toli nuo žinojimo augimo problemas sprendimo. Negelbsti ir mėginimas papildyti šį požiūrį pragmatiniu aspektu. Pirma, tokiu žingsniu V. Štegmuleris sprendžia kitą problemą — tesiekia adekvačiau struktūriškai rekonstruoti mokslo dinamiką. Antra vertus, nerekonstravus šio aspekto giluminio ryšio su pažinimo prigimtimi, jis tegali būti apčiuoptas paviršutiniškai. Bene perspektyviausiu, sprendžiant žinojimo augimo problemą, yra T. Kuno „teorinių vertybių“ požiūris. Analizuodamas teorijų atrankos socialpsichologinio mechanizmo prielaidas, T. Kuno aptiko teorines vertybes⁴¹. Šios neredukuojamos į empirinį matą vertybės galėtų būti papildomais kriterijais (greta empirinio) vertinant žinojimo augimą. Iš dalies formalus jų pobūdis leistų pritaikyti jas ir tokioms mokslo metamorfozėms vertinti, kur žinojimo perimamumas dedukcinės logikos požiūriu sutrinka. Tačiau, prieš realizuojant tokį požiūrį, dar būtina pagrįsti teorines vertybes gnoseologiškai. O tai kol kas nepadaryta.

Taigi žinojimo augimo problema postpozityvistinėje filosofijoje lieka atvira. O tai reiškia, kad ir mokslo kultūrinės pretenzijos kybo ore. Viena

³⁹ Žr. Lakatos I. Changes in the Problem of Inductive Logic.— In: The Problem of Inductive Logic. Amsterdam, 1968, p. 361—374.

⁴⁰ Ten pat, p. 360.

⁴¹ Žr. Kuhn T. Objectivity, Value Judgement, and Theory Choice.— In: Kuhn T. The Essential Tension. Chicago, 1977, p. 321—339.

aišku, išryškėjus mokslo absoliutinių pažintinių pretenzijų iliuzoriškumui, mokslas jau nebegali taikyti į naujos kultūros vietą. Mokslas, kaip teorinis pažinimas, iš principo negali savo turiniu pakeisti kultūros. Juk kultūra, arba vertybių tinklas, organizuoja išsiskaidžiusią žmogiškąją veiklą į visumą ne bet kaip, o istorijoje atsiskleidžiančių tos veiklos galimybių pozityvaus žmogiško reikšmingumo ribose. Šias ribas nustato ne teorinis mąstymas; jos išryškėja istorinės socialinės praktikos metu. Pastaroji kontroliuoja ir pačią pažintinę veiklą, tai skatindama tyrinėjimus vienomis kryptimis, tai blokuodama juos kitomis. Todėl, nustatant kultūros struktūrą, taigi ir mokslo vietą joje, išeities tašku buvo ir lieka istoriškai susiklosčiusios socialinės reikmės. Šią mintį metaforiškai išsakė dar Platonas, vainikuodamas savo idėjų pasaulį (teorinę kultūros išnarą) Gėrio idėja. Ją teigė ir I. Kantas praktinio proto primatu. Pretenzija paversti mokslą ligtolinės dvasinės kultūros pakaitalu kilo, sutapatinus kultūros (vertybių) pagrindimo būdą su jos turiniu (pačiomis vertybėmis). Dar XVIII a., pamtos mokslui sukėlus teorinę religijos krizę, susidarė ispūdis, kad ir religiškai grindžiamą kultūrą (vertybes) ištiko krizė. Mokslui pretenduojant į absoliučią Tiesą, jo rezultatai teikė savaiminio vertingumo, taigi naujo vertybių pakaitalo viltį. Todėl formaliai atitikdamas kultūros reikalavimus, mokslas galėjo taikyti į centrinę vietą naujoje kultūroje. Įvertinant šiuos samprotavimus, turėtų būti aišku, kad mokslas tegali pretenduoti į išskirtinę vietą pažinime, taigi ir į pirmumo teisę pagrindinėjančią kultūrą. Tačiau ir tokioms pretenzijoms įteisinti dar būtina viso istoriškai susiklosčiusio pažintinio turinio, arba „trečiojo pasaulio“, atžvilgiu išspręsti žinojimo augimo problemą. Pademonstravus mokslo sąsajas su nemokslinėmis pažinimo formomis (pavyzdžiui, religija bei natūrfilosofija) bei santykinį žinojimo augimą pačiame moksle, būtų kartu pademonstruotas ir santykinis mokslo pranašumas kitų istoriškai pasireiškusių pažinimo formų atžvilgiu. Kol tai nepadaryta, tol absoliutinti mokslą nėra jokio pagrindo. Todėl visai pagrįstai P. Fejerabendas, įvertinęs šiuolaikinės mokslo filosofijos pasiekimus, galėjo sukritikuoti visai pozityvistinei filosofijai būdingą prielaidą apie pažintinį mokslo absoliutumą. P. Fejerabendas tuo nepasitenkino ir, perėjęs prie mokslo socialinio vaidmens kritikos, galiausiai pareikalavo atskirti mokslą nuo valstybės. Kitaip tariant, P. Fejerabendas pasiūlė pritempti socialinę tikrovę prie vienos jos išsąmoninimo formų — pozityvistinės filosofijos dabartinio lygmens. Nepaisant paskutiniosios išvados skubotumo, P. Fejerabendas, nors ir paradoksalia forma, grąžino į pozityvistinę filosofiją mokslo kultūrinio reikšmingumo problemą.

Taigi mūsų amžiaus pozityvistinė filosofija, padariusi savotišką lankstą, vėl grįžo prie amžiaus pradžioje susidariusios probleminės situacijos. Neignoruojant tų pozityvių rezultatų, kuriuos ji pasiekė pakėliui, reikšmingumo, galutinio jos pasiekimo — adekvataus probleminės situacijos išsąmoninimo — atžvilgiu ši filosofija realizavo dar M. Šliko aptartą

filosofijos paskirtį⁴². Reikia tik pasakyti, kad pseudoproblemas, kurias įveikė ši filosofija, buvo iškėlusį ji pati. O tai reiškia, kad kelias, kurį sukūrė pozityvistai, galutinio jų pasiekimo atžvilgiu buvo tarsi ir nereikalingas vingis. Ir šio kelio gale mūsų amžiaus pozityvistai, pritardami L. Vitgenšteinui, galėtų pasakyti: „užlipus kopėčias galima numesti“⁴³.

⁴² Plg. „Taip pat galima suformuluoti skirtumą tarp prasmės aiškinimo (filosofijos) ir tiesos ieškojimo (mokslo) tariant: šis stengiasi teisingai atsakyti į klausimus, o pirmoji siekia tuos klausimus teisingai kelti“ (*Schlick M. L'ecole de Vienne et la philosophie traditionnelle.*— In: *Schlick M. Gesammelte Aufsätze.* Wien, 1938, S. 395).

⁴³ Žr. *Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus.*—Frankfurt am Main, 1979, S. 115.